

ЛИНГВИСТИКАДА ҲАРБІЙ ЛЕКСИКА ВА ҲАРБІЙ ТЕРМИН ТАДҚИҚОТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Курганов Анваржон Мухторович
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Тилларни ўрганиш кафедраси бошлиғи
ўринбосари, подполковник

Аннотация: Мақолада ҳарбий терминологиянинг турли кўринишидаги терминларнинг умумий хусусиятилари, қиёсий таҳлили, терминологиянинг ривожланиш омиллари, термин билан сўз орасидаги фарқлар ҳамда олимларнинг бу борадаги фикрлари таҳлил қилиниб умумлаштирилган.

Калит сўзлар: термин, терминология, фан, ҳарбий соҳа, ҳарбий иш, ҳарбий техника, полисемия, тушунча, Қуролли Кучлар, ҳарбий-сиёсий.

Аннотация: В статье анализируются и обобщаются общие черты терминов в различных формах военной терминологии, сравнительный анализ, факторы развития терминологии, различия между термином и словом, а также взгляды ученых.

Ключевые слова: термин, терминология, наука, военная сфера, военное дело, военная техника, полисемия, концепция, вооруженные силы, военно-политический.

Annotation: The article analyzes and summarizes the general features of terms in different forms of military terminology, comparative analysis, development factors of terminology, differences between the term and the word, as well as the views of scholars in this regard.

Key words: term, terminology, subject, military sphere, military affair, military technology, polysemy, consciousness, Armed Forces, military-political.

Терминология – терминларни яратиш, ривожлантириш, шакллантириш қонунуниятларини ўрганувчи билим соҳасидир. Терминология борасидаги масала билимнинг барча махсус тармоқларида мавжуд. Агар тармоқ қанчалик ихтисослашган бўлса, масала ҳам шунчалик кескин қўйилади. *Ҳарбий иш* соҳасида ҳарбий терминология муаммолари Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг мамлакатимизда мустақил давлатнинг мажбурий белгиси сифатида хусусий Ҳарбий Кучларни ташкил қилиш билан боғлиқ ҳолда ушбу масала кўтарилди. Таъкидлаш жоизки, ўзбек ҳарбий терминларининг юзага келиш зарурияти, дастлабки тил даври талабларига қарши ўлароқ, яъни ҳарбий таълим ва ҳарбий билимни эгаллаш рус тилини билиш билангина белгиланганлик вазифовий инқирози тафовути билан вужудга келди. Ҳарбий терминологиянинг ўзига хос хусусиятлари ҳарбий иш ихтисослиги билан белгиланади. Тадқиқотчи Н. Шенгелбаевнинг фикрича, ҳарбий терминология ўзида тилдаги ҳарбий терминларнинг тартиблаштирилган мажмуини акс эттиради, улар ўз навбатида Ҳарбий Кучлардан, умуман қўшин турларидан, стратегик жиҳатдан фойдаланиш, шунингдек, бирлашма, қўшилма, қисм, бўлинма, уларнинг ташкилоти, қуроллари ва техник жиҳозларини тезкор-тактик қўллашни англатади[1.]. Бинобарин, терминология маълум фан, инсон фаолияти ихтисослашган соҳасининг акси саналиб, ушбу фаолият билан боғлиқ билим ва кўникмаларни ҳамда уларни эгаллашни белгилайди. Ҳарбий терминология ҳарбий иш, яъни ҳарбий назария (ҳарбий фан) ва ҳарбий амалиётни ўзида акс эттиради.

Термин билан сўз орасидаги фарқни аниқлайдиган бўлсак, терминлар шакл жиҳатидан сўз ҳисобланса-да, ички моҳиятига биноан улардан фарқ қилади. Сўз илмий тушунчани ифода қилгандагина унга термин сифатида қараш мумкин. Шу

ўринда: Терминнинг сўздан фарқли жиҳати нимада? - деган савол туғилади. Терминлар шакл жиҳатидан сўзга ўхшаса-да, ўзининг ички моҳияти билан улардан фарқ қилади. Сўз объект борасида умумий тасаввурни ифодаласа, термин эса объектни тўлақонли акс эттирувчи махсус тушунчани белгилайди. Сўздан фарқли ўлароқ терминнинг моҳиятида ҳиссиёт бўлмайди ва махсус тушунчани белгилари билан биргаликда акс эттиради. Терминга нисбатан меъёрий талаблар илк бор рус терминология мактаби асосчиларидан бири Д.С.Лотте томонидан берилган. Бу – терминологиянинг тизимлилиги, терминнинг матндан мустақиллиги, қисқалиги, унинг мутлақ ва нисбатан бир хил маънога эгаллиги, содда ва тушунарлилигидир[2.120]. А.А.Реформатский эса терминларни ўзининг алоҳида мақсад-вазифаси билан чекланган махсус сўзлар; тушунча ва нарс-буюмлар номининг аниқ ифодасига эга бўлган биргина маънони англатувчи сўзлар деб белгилайди. Бу, ўз навбатида, фан, техника, сиёсат, иқтисод ва дипломатия учун зарур. Терминлар маълум терминология таркибида мавжуддир. Агар сўз умумий тилда (ушбу терминологиядан ташқарида) кўп маъноли бўлса, маълум терминологияга қабул қилиниб, у бир маъноли бўлади. Шу билан бирга, олим яхши терминлар полисемиядан, экспрессивликдан (ҳиссиётдан), шунингдек, оддий нотерминологик сўзлардан “чекланган” бўлиши шарт деб таъкидлайди. Олим К.Жубанов эса терминга қуйидагича таъриф беради: “Термин деб фан тараккиёти ва тубдан ўзгарувчан амалиёт босқичида белгиланган маълум тушунчаларни ифодаловчи сўз орқали амалга ошадиган айрим белгиларнинг махсус турига айтилади, таъкидлаш жоизки, термин орқали бериладиган терминологик тушунча кундалик ҳаётда ушбу оғзаки нутқ хусусиятига хос бўлган сўз моҳияти билан мос келмаслиги мумкин”[3.].

Шундай қилиб, термин – бу махсус тушунчани номлаш учун қўлланиладиган белги бўлиб, у ўз навбатида, воқеликнинг объекти ва предмети саналади. Терминларнинг мантикий жиҳатлари термин-белги ва таъриф (моҳият) махсус тушунчалари ифодасининг икки усули тенглигида амалга ошади ва қуйидагича кўринишга эга бўлади: Термин бу махсус тушунча, таъриф, шунингдек, бошқа сўзлардан фарқли ўлароқ термин ягона усул билан, яъни махсус тушунчани аташ мақсадида юзага келади. Даставвал махсус тушунча пайдо бўлади, сўнгра уни номлаш учун белги аниқланади. Термин ҳар доим аниқ махсус тушунчани ифодалайди, ушбу жиҳатдан термин бир маънолидир. Шу билан бирга, луғатда биргина терминга бир нечта аниқликларни топиш мумкин. Турли аниқликларнинг мавжудлиги эса, одатда, термин-белгининг турли тушунча тизими ва тизимостига кирувчи махсус тушунчаларни номлаш учун фойдаланганлик натижасидир. Тизим ва тизимостига тааллуқли бўлган терминни етарлича аниқлаш учун терминологик кўпмаънолилиқ олиб ташланади ва ушбу тизимда белгининг фақат бир маъноси сақланади.

Таъкидлаш жоизки, умумий тилдаги сўз ёки терминлар бир-бирига ўтиши мумкин. Масалан: **нишон** – ҳарбий термини (нишонга (мўлжалга) олмоқ), кўчма маънода “кўз остига олмоқ” маъносини ҳам англатади, бундан ташқари унинг “кўкрак нишони”, “ундан ҳеч нишон (из, белги) қолмади” деган маънолари ҳам мавжуд. Бироқ **нишон** сўзи ҳарбий терминга айланганда унинг моҳияти махсуслашади ва чекланади, бошқа сўзлар билан бирикуви ҳам ўзгаради. Демак, терминлар билимнинг алоҳида тузулишини ўзида мужассамлайди, унинг ёрдамида илмий назариялар, қонун, тамойил, низом ҳамда уларнинг тизимлари ўзида фаннинг муҳим таркибий қисмини

акс эттиради[4.8-13.]. Термин, яъни тилдаги белги ушбу тилдаги махсус маълум тушунчани номлаш учун қўлланилади. Таржимоннинг вазифаси эса – ушбу махсус тушунчани ифодалаш учун бошқа тилдаги белгини топишдан иборат. Масалан, ҳарбий техник терминларни, яъни *танк, пиёдаларнинг ҳарбий машинаси, зенит-ракета мажмуи (комплекси)* каби лексик бирликларни таржима қилишда уларни ҳарбий-техник материаллардан бошқа матнларда учратиш қийин, шунингдек, бундай матнларда умумистеъмол аҳамиятига молик *корпус, комплекс, аппарат, база, операция* сўзлари ҳам учрайди. Демак, ҳарбий терминлар аниқ объект ва ҳолатларга нисбатан қўлланиладиган тушунарли ва аниқ кўрсатмани таъминлаши, мутахассислар томонидан узатиладиган маълумотнинг ягона маъноси тушунчасини аниқлаши зарур[5.39-42.]. Ҳарбий терминнинг қатъий маълум маъноси ҳарбий фан соҳасидаги тушунчалар тизимида термин орқали белгиланган тушунчани аниқловчи мантикий таъриф орқали ёритилиши лозим. Масалан, *ўқ-дори*лар (*қурол-яроғлар – ўқ, граната, снаряд, мина* каби) термини маъноси тушунчани белгилашда аниқ мувофиқликка эга бўлиши керак: “ўқ-дори”лар – бу бевосита жонли кучлар ва техникага зарба бериш, иншоот ва истеҳкомларни вайрон қилиш, махсус вазифаларни амалга оширишга мўлжалланган қурол-яроғнинг таркибий қисми саналади”, шу билан бирга у қуроллар, техника, йўқ қилиш, ҳалокатга учратиш, махсус топшириқ каби белгиларни ўзида жамловчи бошқа тушунчалар билан ҳам боғланган бўлиши шарт. Масалан, *мўлжал (нишон) – диққат маркази* деб номланувчи ҳарбий техниканинг детали қурилманинг бошқа қисмларини эмас, балки фақат шуни ўзинигина англатиши керак. Бироқ, шуни таъкидлаш жоизки, ҳарбий терминология доимий тараққиётда бўлганлиги сабабли янгидан-янги тушунчалар, хусусан, янги терминлар пайдо бўлишда давом этаверади. Неологизмларнинг юзага келиши тилнинг ҳаётидан далолат беради, у бевосита дунёда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатини билдиради. Ҳарбий терминологиянинг тараққиёти эса, ўз навбатида, Қуролли Кучлар, ҳарбий фаннинг ривожланиб бораётганлигидан далолат беради. Неологизмлар ифодаладиган тушунчалар одатий ҳолга айлангунга қадар янги саналади. Самолёт, вертолёт, ракета каби сўзлар шулар жумласидандир.

Ҳозирги ҳарбий-сиёсий вазиятда, турли мамлакатлар ҳарбий кучларининг ўзаро ҳамкорлиги ва ҳаракатида ушбу махсус лексика фондини турли тилларда ўрганиш шубҳасиз долзарбдир. У, шунингдек, ҳарбий фан ва технологиянинг жадал ривожланиши янги тушунчаларнинг пайдо бўлишини ўз ичига олганлиги сабабли, ўз навбатида, янги атамаларни яратиш ва ўрганишни ҳам талаб қилади. Ҳарбий лексиканинг терминологик фонди янада жадал ривожланмоқда, шунинг учун уни батафсил ўрганиш ва таҳлил қилиш зарур.

Адабиётлар

1. Шенгелбаева Н. Р. Система военных терминов на казахском языке, словообразование: автореф. канд. филол. наук. Алматы, Казахстан: университет Кайнар. 2009.
2. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь: ПТУ, 1998. ст.120.
3. Жубанов К. Исследования по казахскому языку. Алматы, Казахстан: Наука. 1966.
4. Жакупова Г. Т. Некоторые аспекты понятийно-терминологического аппарата источниковедения. Вестник КазНУ. Серия историческая, 3(66), 8-13. 2012.
5. Искакова Н. С. Проблемы перевода военных терминов в военнотехнической научной литературе. Вестник терминологии, 2(28), 39-42. 2009.